

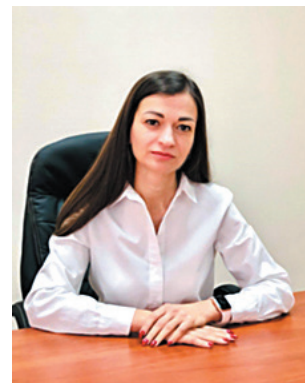
УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-7>**Петросян Крістіна Єрвандівна**

здобувач III курсу третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 081 «Право»

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ORCID: 0000-0003-4624-1750

ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЦІЛІСНОЇ ГАЛУЗІ

У статті здійснено аналіз сутності принципів права соціального забезпечення, їх змісту та класифікації. Визначено найбільш поширений поділ принципів права соціального забезпечення за сферою дії. Також досліджено класифікацію принципів права соціального забезпечення на загально-правові, конституційно-правові та галузеві. Зауважено на двох теоріях права соціального забезпечення, де в одному випадку принципи мають бути обов'язково вираженими в тексті законодавства, а в іншому – як відправні ідеї, напрями діяльності, що можуть існувати самостійно від тексту закону. Констатовано, що принципи соціального забезпечення повинні створювати певну систему, бути узгодженими між собою та загальними принципами права, а також з принципами між державною соціальною політикою та міжнародно-правовими актами, що регулюють соціальне забезпечення. Подальший розвиток права соціального забезпечення запропоновано здійснювати на основі законодавчо визначеної системи принципів соціального забезпечення в єдиному кодифікованому нормативному акті, побудованому на загальних засадах під впливом міжнародних та європейських соціальних норм із закріпленням принципу соціальної відповідальності як показника сталого і стійкого розвитку соціальної держави.

Ключові слова: принципи, соціальне забезпечення, соціальна держава, соціальні права, соціальна безпека, конституційні принципи, соціальні стандарти, забезпечення рівня.

Petrosyan K. Ye. PRINCIPLES OF SOCIAL SECURITY LAW IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF SOCIAL SECURITY LAW AS AN INTEGRAL BRANCH

The article analyzes the essence of the principles of social security law, their content and classification. The most common division of the principles of social security law by the scope of their application has been identified. Additionally, the classification of principles of social security law into general legal, constitutional legal, and sectoral principles has been examined. The author emphasizes two theories of social security law, where in one case the principles must be necessarily expressed in the text of legislation, and in the other – as starting ideas, areas of activity which may exist independently of the text of law. It is stated that the principles of social security should create a certain system, be consistent with each other and the general principles of law, as well as with the principles between the State social policy and international legal acts regulating social security. The author suggests that further development of social security law should be carried out on the basis of a legally defined system of social security principles in a single codified regulatory act based on general principles under the influence of international and European social norms, with the principle of social responsibility enshrined as an indicator of sustainable and resilient development of the welfare state.

Key words: principles, social security, welfare state, social rights, social security, constitutional principles, social standards, ensuring the level.

Постановка проблеми. Євроінтеграція України, яка в кінцевому рахунку має на меті вступ нашої країни до ЄС, передбачає впровадження європейських норм в українське

законодавство. Основу Європейської цивілізації складають такі базові цінності, як: верховенство права, повага до людської гідності, рівність, свобода та права людини. Водночас

показником якісних інтеграційних процесів є наближення рівня життя громадян в Україні до європейських стандартів.

В Конституції закріплено, що Україна є соціальною і правовою державою, в якій функціонує такий необхідний елемент як соціальне забезпечення. Побудова соціальної держави передбачає забезпечення, зокрема, соціально-економічних прав людини і громадянина. Деякі науковці називають такий стан «соціальна безпека», належний стан якої дозволяє гарантувати сукупність умов, серед яких, з одного боку, наявність ознак правової держави – верховенства права, пріоритету прав людини і громадянина, законності, а з другого – відповідні економічні чинники, які дають змогу забезпечувати соціальні права громадян [1, с. 47; 30]. Тому на сьогодні право соціального забезпечення виступає цілісною галуззю, норми якої спрямовані на реалізацію конституційного права людини щодо соціального забезпечення, передбаченого статтею 46 Основного Закону, де гарантується право на соціальний захист, що включає право громадян на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Однак це право має бути не лише проголошеним, а й дієвим, ефективним і реальним для особи. Задля цього держава повинна встановити систему принципів, що є керівними ідеями і визначають зміст та напрямки розвитку такої цілісної галуззі як право соціального забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці принципів права та їх класифікації приділено увагу в численних роботах науковців як в теорії держави та права, так і галузевих наук. Окремим питанням змісту принципів права та принципів соціального забезпечення присвячено наукові дослідження таких науковців, як Н.Б. Болотіна, В.Я. Буряк, Т.З. Герасимів, М.І. Іншин, А.М. Колодій, В.О. Котюк, В.Л. Костюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, О.Ф. Скакун, Б.І. Сташків, О.В. Стрельцова, О.В. Тищенко, О.М. Ярошенко та багатьох інших. Водночас

дискусії щодо визначення принципів права соціального забезпечення, їх змісту, призначення, класифікації тривають й надалі та підсилюються необхідністю формування основоположних правових засад задля ефективного соціального забезпечення громадян у зв'язку з появою нових глобалізаційних викликів та загроз (гібридна війна РФ з Україною у 2014 р., світове поширення коронавірусної хвороби (COVID-2019), тощо), що свідчить про актуальність досліджуваної проблематики.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз поняття, змісту та класифікації принципів права соціального забезпечення та дослідження необхідності визначення на законодавчому рівні системи принципів соціального забезпечення та її складових в контексті розвитку цієї цілісної галузі.

Виклад основного матеріалу. Для визначення принципів соціального забезпечення першочергово слід з'ясувати поняття такого терміна, як «принципи». Розглядувана дефініція походить від латинської «*principiū*» [2, с. 21], що означає «початок», «першооснова», «первинність». Це поняття використовується у декількох значеннях, зокрема як: основне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; особливість, що лежить в основі створення або здійснення чого-небудь; переконання, правило, якими керується хто-небудь у своїх діях, поведінці, житті [3, с. 656]. Під принципами права зазвичай розуміють відправні ідеї, основні засади, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання [4, с. 66]. Варто зауважити, що у правознавстві термін «принцип» використовується для характеристики найрізноманітніших юридичних явищ – принципів права, правотворчості, правопорядку, юридичної відповідальності та ін. [5, с. 102]. На сьогодні єдина думка у визначенні поняття «принципи права» в юридичній літературі відсутня, що свідчить про багатогранність цього терміну.

Так, В.О. Котюк розглядає його в двох аспектах: «принципи права» і «правові принципи». Вони відрізняють один від одного тим, що правові принципи виникають, як правило,

задовго до виникнення системи права і законодавства. Правові принципи, які закріплені в системі права і законодавства, переходять у принципи права [6, с. 30].

О.В. Стрельцова зазначає, що принципи права характеризують зміст права, його закономірності й призначення в суспільстві. Принципи права за своєю сутністю є узагальненим відображенням об'єктивних закономірностей розвитку суспільства [7, с. 243].

Під принципами права О.Ф. Скакун розглядає об'єктивно властиві праву відправні начала, незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрямок його розвитку [8, с. 284].

А.М. Колодій висловлює думку, що принципи права покликані забезпечувати органічний взаємозв'язок правової системи, системи і структури права, норм права і правових відносин, єдність норм, інститутів і галузей права. Вони характеризують зміст і сутність права в концентрованому вигляді і демонструють підвалини відображення у ньому економічних, політичних і моральних відносин. Принципи виступають критеріями оцінки правомірності чи неправомірності дій соціальних суб'єктів, формують правове мислення і правову культуру, цементують систему і структуру права [9, с. 28–40].

Передбачувано, що багатоманітність визначення поняття «принципи права» породжує також і різні підходи у їх класифікації. Найбільш поширеним є їх поділ за сферою дії на загальні, міжгалузеві, галузеві, а також на принципи підгалузей та інститутів права. Ці принципи притаманні, відповідно, праву в цілому, декільком галузям права, окремим галузям, підгалузям або інститутам права [10, с. 70].

Основоположні принципи права – це найбільш важливі, фундаментальні вимоги, на яких ґрунтується право як соціальний регулятор і до яких належать: справедливість, рівність, свобода, гуманізм. Загальні принципи

права притаманні праву в цілому, діють в усіх галузях та інститутах права. До загальних принципів права належать принципи правової визначеності, пропорційності, добросовісності, розумності та ін. Поряд із цим, в системі права існують міжгалузеві (притаманні декільком галузям права) та галузеві принципи (притаманні певній галузі права), а також принципи підгалузей права і правових інститутів (більш спеціальні принципи). Принципи окремих інститутів права діють у межах однорідних суспільних відносин, що регулюються нормами окремого інституту. Наприклад принцип загального, рівного, прямого та таємного голосування в конституційному праві.

В умовах глобалізаційних викликів розвитку України особливої уваги набуває соціальне забезпечення громадян, внаслідок чого зростає актуальність цієї галузі права та відповідно необхідність вивчення принципів, що утворюють основу права соціального забезпечення. Як слушно вказує Т.З. Герасимів, принципами права соціального забезпечення вважаються такі вихідні засади, які відображають сутність суспільних відносин, що формують предмет цієї галузі [11, с. 5]. Б.І. Сташків під принципами права соціального забезпечення пропонує розуміти зумовлені природними правами людини основні положення, які виступають орієнтирами у правовому регулюванні суспільних відносин у сфері соціального забезпечення фізичних осіб та визначають суть, зміст і механізм функціонування цієї галузі права [12, с. 120].

В теорії права соціального забезпечення одні науковці наполягають на тому, що принципи мають бути обов'язково вираженими в тексті законодавства. Інші, навпаки, розглядають принципи як відправні ідеї, напрями діяльності, які можуть існувати самостійно від тексту закону. Зокрема, останньої думки дотримується П.Д. Пилипенко, який зазначає, що норми загально-соціального права, виступаючи основою формування права юридичного, відіграють роль тих керівних ідей-принципів, на яких базується система юридичних норм [13, с. 53]. На противагу цій думці такі сучасні теоретики, як В.Я. Буряк та С.М. Син-

чук, наполягають, що принципи права соціального забезпечення, по суті, є принципами правового регулювання, а тому принципи можуть визнаватись правовими лише тоді, коли вони на пряму відображаються в нормах права або, принаймні, чітко впливають із його змісту [14, с. 15].

Проаналізувавши погляди науковців стосовно досліджуваної проблеми, погоджуємося із найбільш раціональним визначенням, на нашу думку, принципів права соціального забезпечення, наданим В.Л. Костюком, який під принципами права соціального забезпечення розуміє систему основних (керівних) засад (положень), які формуються під впливом сучасних тенденцій розвитку суспільства та держави, з метою цілісності, узгодженості, єдності права соціального забезпечення на основі належного правового регулювання сучасних відносин в означеній сфері [15, с. 4].

Щодо класифікації принципів соціального забезпечення, то слід відзначити наявність різних підходів науковців, що притаманно також у питанні класифікації принципів права. Слушною є позиція Н.Б. Болотіної, яка поділяє принципи права соціального забезпечення (захисту) на змістовні та формальні. До перших, що формулюють загальні засади змісту права соціального захисту, вона відносить такі, як: загальність соціального захисту; універсальність соціального захисту; рівність прав і можливостей, заборона дискримінації; диференціація умов і рівня соціального захисту; наукова й економічна обґрунтованість соціальних стандартів; незменшуваність змісту й обсягу соціальних виплат і послуг із прийняттям нових законів; державна гарантованість установлених прав у сфері соціального захисту. Формальні принципи відображають якість юридичного механізму забезпечення такого права, такі як: збереження прав у галузі соціального захисту; захист законних сподівань; юридична ясність; реальність проголошених прав; судовий захист права людини на соціальних захист [16, с. 130]. Підсумовуючи викладене, можемо дійти висновку, що змістовні принципи складають основу права соціального забезпечення, а формальні вияв-

ляються у визначенні ефективного механізму забезпечення соціальних прав та їх захисту.

Заслуговує на увагу також інший підхід науковців, що класифікують такі види принципів соціального забезпечення: соціальна справедливість; правові гарантії; соціальні гарантії; усебічність (охопленість соціальними, економічними та правовими гарантіями всього населення, незалежно від рівня прибутків, зайнятості й інших соціальних характеристик); соціальне партнерство й солідарність усіх прошарків суспільства; диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп і прошарків населення [17, с. 4].

Тищенко О.В. поділяє принципи права соціального забезпечення на три групи:

1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо);

2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав та можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов та рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів та змісту соціальних виплат та послуг за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав);

3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [18, с. 56].

Зрозуміло, що вчені у своїх роботах наводять різну класифікацію принципів соціального забезпечення, що не є вичерпною з урахуванням розвитку окремих інститутів (або підгалузей) права соціального забезпечення в сучасних умовах. Крім того, таке широке визначення системи принципів права соціаль-

ного забезпечення зумовлено тим, що у праві соціального забезпечення поки що не має кодифікованого нормативного акта, відповідно, і немає закріплених у законі принципів права соціального забезпечення як галузі права.

Водночас на увагу заслуговує класифікація принципів соціального забезпечення на: загально-правові (універсальні); конституційно-правові (основоположні); галузеві (спеціальні) [15, с. 5].

Загально-правові принципи соціального забезпечення мають ключове значення в системі принципів, оскільки вони сформовані у процесі еволюції суспільства, держави і права та мають об'єднувальний характер. Такими принципами виступають: верховенство права; верховенство Конституції; соціальна справедливість; гуманізм та законність; пріоритет норм міжнародних договорів над внутрідержавними правовими актами; соціальна захищеність особи.

Фундаментальне значення у праві соціального забезпечення посідають конституційні принципи [19, с. 25–30], які конкретизують загально-правові, враховуючи становлення соціальних потреб населення, держави і права. Так, Україна на конституційному рівні проголосила себе соціальною і правовою державою, в якій права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. В Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Галузеві принципи права соціального забезпечення – це система розроблених на основі загальноправових, конституційних принципів, основоположних, керівних засад (положень), які спрямовані на правове регулювання сучасних відносин із соціального забезпечення [15, с. 11]. До основних галузевих принципів соціального відносяться: єдність та диференціація; пріоритетність законодавчого регулювання відносин із соціального забезпечення; універсальність; доступність.

На підставі наведених теоретичних позицій в юридичній літературі можемо констатувати суперечливість поглядів у визначенні принципів права соціального забезпечення як галузі права та їх класифікації. Доречно з цього приводу навести думку Т.З. Герасимів,

який зауважує, що комплексна розробка галузі права соціального забезпечення на сучасному етапі передбачає конкретні засоби виявлення сутності, структури й функцій соціального забезпечення, обґрунтування можливих форм кодифікації законодавства про соціальне забезпечення, встановлення принципів права соціального забезпечення, складу і змісту його галузевих функцій, аналіз головних рис методу, наукову будову структури галузі тощо [20, с. 5].

На наш погляд, формування кодифікованого законодавства у праві соціального забезпечення з визначенням на законодавчому рівні принципів цієї галузі є передумовою якісного реформування системи соціального забезпечення України та наближення її до міжнародних стандартів. Варто зауважити, що Україна, як правова держава, не раз демонструвала здатність екстрено реагувати на кризові явища, зокрема у гібридній війні РФ у 2014 році та в умовах поширення коронавірусної хвороби (COVID-2019) у питанні соціального захисту громадян, в тому числі щодо внутрішньо переміщених осіб. Однак в умовах економічної і політичної кризи в Україні актуальною є також потреба у формуванні такого принципу, як соціальна відповідальність. Ця відповідальність повинна бути як з боку держави, так і громадянського суспільства, коли всі суб'єкти соціальної держави перебувають у єдиному соціальному просторі і свідомо виконують свої обов'язки у сфері соціального забезпечення.

Однак соціальні ризики нового часу вимагають посилення соціального захисту громадян України та створення умов для повернення наших співвітчизників з вимушеної еміграції. Адже, як слушно зауважено науковцями Н. Tatarenko, Е. Kiselyova, Т. Tovt, R. Yedeliev, Т. Melnyk, саме «відсутність реформ та дієвих механізмів захисту найбільш вразливих категорій населення призвели до високого рівня безробіття в Україні порівняно з країнами ЄС» [21, с. 85]. Тому реформування та подальший розвиток права соціального забезпечення вважаємо доцільним здійснювати на основі законодавчо визначеної системи принципів соціального забезпечення в єдиному кодифікованому нормативному

акті. Цей нормативно-правовий акт має бути побудований на загальних фундаментальних засадах, які формуються в сучасній Україні під впливом міжнародних та європейських соціальних норм-стандартів, з виключенням старої радянської системи, що залишилася у «спадок». Зокрема, на перший план потрібно вивести принцип соціальної відповідальності, як показник сталого і стійкого розвитку суспільства, у тому числі і в соціальній сфері. Саме сталий розвиток передбачає збалансоване покращення таких систем, як соціальна, екологічна та економічна з їх можливістю до саморегулювання.

Соціальна відповідальність, на думку Н.Б. Бібік, – це волевиявлення, яке визначається певною поведінкою щодо дотримання усвідомлених обмежень та соціальних норм, гарантує безпеку та прогресивний розвиток, забезпечує узгодження інтересів суб'єктів, задіяних у суспільних відносинах та управлінні ними [22, с. 7]. Саме така відповідальність на державному рівні надасть змогу визначити кращі практики досягнення сталого, соціального та людського розвитку.

Важливим напрямом соціальної політики з боку держави буде формування не виключно концепції права людини на соціальний захист, що є беззаперечним, а й програми з працевлаштування соціально незахищених осіб, в тому числі тих, що наразі перебувають за кордоном. Відповідно, національне законодавство у сфері соціального забезпечення повинно бути спрямовано не тільки на гарантії забезпечення права людини на соціальні виплати, а й створення передумов задля можливого навчання, перекваліфікації, працевлаштування тощо вразливих категорій людей та переміщених унаслідок війни осіб. Це надасть державі нових платників податків, що створюють робочі місця, а громадянам – можливість забезпечити себе гідним життям із подоланою бідністю. До речі, програма тимчасового прихистку громадян України в країнах ЄС, які отримують соціальну допомогу, сфокусована саме на стимулюванні цих людей вийти на ринок праці.

Висновки. На підставі здійсненого дослідження можемо констатувати, що принципи соціального забезпечення повинні створювати цілісну систему, бути узгодженими між собою та загальними принципами права, а також з принципами державної соціальної політики та міжнародно-правовими нормами та стандартами, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення. Швидкі процеси глобалізації, найбільша міграція населення України в умовах триваючої повномасштабної війни, фінансові кризи тощо стали новими викликами для системи соціального захисту в Україні, адже наразі країна має велику кількість соціально незахищених громадян. Слід зауважити, що всезагальний принцип про те, що кожне суспільство відповідальне за соціальний добробут громадян і повинне забезпечити мінімальні соціальні стандарти, був ухвалений в Цілях Сталого Розвитку, затверджених Самітом ООН у 2015 році та спрямований на покінчення з бідністю. Україна як і інші країни-члени ООН, приєдналася до цього глобального процесу забезпечення сталого розвитку.

Зазначимо, що соціальні ризики нового часу вимагають посилення соціального захисту громадян України, створення умов для повернення українців з вимушеної еміграції, у тому числі шляхом формування єдиного кодифікованого нормативного акту – Соціального Кодексу, в якому законодавчо визначити систему принципів соціального забезпечення. В цьому нормативно-правовому акті належне місце потрібно надати принципу соціальної відповідальності як показнику сталого і стійкого розвитку суспільства, у тому числі і в соціальній сфері. Саме соціальна відповідальність, яка закріплена як сучасний принцип на державному рівні, надасть змогу визначити кращі практики досягнення сталого, соціального та людського розвитку. Вплив сталого розвитку дозволить збалансовано покращити соціальну, екологічну та економічні системи.

Таким чином, реалізація соціальної відповідальності всіх суб'єктів соціальної сфери та держави стане підґрунтям ефективного функціонування соціальної політики в Україні,

забезпечення гідного життя населення та створення громадянського суспільства. Саме соціальна відповідальність як глобальний факт окреслює пріоритети світового розвитку та людської цивілізації завдяки міжнародним

домовленостям щодо запровадження сталого розвитку, у тому числі у Глобальному договорі ООН 2015 року – Цілі Сталого Розвитку, та має бути закріплена серед принципів права соціального забезпечення.

Література

1. Скрипнюк О. В., Тихий В. Соціальна держава і проблеми забезпечення соціальної безпеки. *Вісн. Констит. Суду України*. 2002. № 2.
2. Фулей Т.І. Принципи права: загальнотеоретична характеристика. *Проблеми права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнар. наук. конф.* Дніпропетровськ : Вид. ІМА-прес, 2001. С. 21–23.
3. Тлумачний словник української мови / за ред. В.С. Калашникова. Харків : Прапор, 2003. 992 с.
4. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
5. Жигалкін І. П. Система принципів трудового права України: проблеми сучасної теорії і практики : монографія / І.П. Жигалкін. Харків : Право, 2015. 360 с.
6. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій. Київ : Вентурі, 1996. 208 с.
7. Стрельцова О.В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Правова держава: Щорічник наукових праць Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*. 2003. Вип. 14. С. 243–248.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Колодій А.М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
10. Герасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України : автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2002. 5 с.
11. Сташків Б.І. Теорія права соціального забезпечення: навч. посібник. Київ : Знання, 2005. 405 с.
12. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права. Лівів, 1999. 358 с.
13. Синчук С.М. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С.М. Синчук, В.Я. Буряк ; за ред. С.М. Синчук, 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2006. 318 с.
14. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2016. № 2(14). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvlttr.pdf>.
15. Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : монографія. Київ : Знання, 2005. 381 с.
16. Толочко В.М., Должнікова О.М. Соціальний захист працівників фармацевтичної галузі: методичні рекомендації. Харків : Вид-во НФаУ, 2009, 36 с.
17. Тищенко О.В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі : монографія. Київ : ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.
18. Костюк В.Л. Конституційні принципи права соціального забезпечення та права осіб з інвалідністю: проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права: збірник матеріалів учасників всеукраїнських соціальних програм (заходів) ВГОІ «Інститут реабілітації та соціальних технологій» у 2014 р.* / За загальною редакцією М.І. Іншина, В.Л. Костюка, В.О. Попелюшка. Київ : ПВГОІ «ІР СТ Україна», 2015. С. 22–30.
19. Герасимів Т.З. Право соціального забезпечення України (Загальна частина). Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2004. 240 с.
20. Tatarenko H., Kiselyova E., Tovt T., Yedeliev R., Melnyk T. Formation of labor relations in crisis situations: legal regulation of the EU and Ukraine. *Jornal of interdisciplinary. Ad Alta: JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. VOL. 12 Issue 2, special XXXL, 2022. P. 79–85.
21. Бібік Н.В. Соціальна відповідальність: конспект лекцій для студентів усіх форм навчання за спец. 051 Економіка; 071 Облік і оподаткування; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 69 с.

References

1. Skrypniuk, O.V., & Tykhyi, V. (2002). Sotsialna derzhava i problemy zabezpechennia sotsialnoi bezpeky [The welfare state and problems of ensuring social security]. *Visn. Konstyt. Sudu Ukrainy*, 2. [in Ukrainian]
2. Fulei, T.I. (2001). Pryntsypy prava: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Principles of law: general theoretical characteristics]. *Problemy prava na zlami tysyacholit: materialy Mizhnar. nauk. konf. Dnipropetrovsk: Vyd. IMA-pres*, S.21-23. [in Ukrainian]

3. Tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. (2003). [Interpretive dictionary of the Ukrainian language]. (Kalashnykov, V.S. Eds.). Kharkiv: Prapor. 992 s. [in Ukrainian]
4. Zahalna teoriia prava (2015). [General theory of law]. (Koziubry, M.I. Eds.). K.: Vaite, 2015. 392 s. [in Ukrainian]
5. Zhyhalkin, I.P. (2015). *Systema pryntsyviv trudovoho prava Ukrainy: problemy suchasnoi teorii i praktyky* [System of principles of labor law of Ukraine: problems of modern theory and practice]. (Zhyhalkin, I.P. Eds.). Kh.: Pravo, 2015. 360 s. [in Ukrainian]
6. Kotiuk, V.O. (1996). *Teoriia prava* [Theory of law]. K.: Venturi. 208 s. . [in Ukrainian]
7. Strieltsova, O.V. (2003). Zahalni pryntsyvy prava yak dzherelo prava Yevropeiskoho Soiuzu [General principles of law as a source of European Union law.]. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats In-tu derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy*. 14. S. 243-248.
8. Skakun, O.F. (2005). *Teoriia derzhavy i prava* [The theory of state and law]. Kharkiv: Konsum, 656 p. [in Ukrainian]
9. Kolodii, A.M. (1998). *Pryntsyvy prava Ukrainy* [Principles of Ukrainian law]. K.: Yurinkom Inter, 1998. 208 s. [in Ukrainian]
10. Herasymiv, T.Z. (2002). Pryntsyvy prava sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy [Principles of social security law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. K., 2002. 5 s. . [in Ukrainian]
11. Stashkiv, B.I. (2005). *Teoriia prava sotsialnoho zabezpechennia* [The theory of social security law]. Kyiv: Znannia, 2005. 405 s. [in Ukrainian]
12. Pylypenko, P.D. (1999). *Problemy teorii trudovoho prava* [Problems of the theory of labor law]. Lviv, 1999. 358 s. [in Ukrainian]
13. Synchuk, S.M. (2006). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy* [Law of social security of Ukraine]. S.M. Synchuk, V.Ia. Burak; za red. S.M. Synchuk, 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: Znannia, 2006. 318 s. [in Ukrainian]
14. Kostiuk, V.L. (2016). Pryntsyvy prava sotsialnoho zabezpechennia: poniattia, oznaky, vydy ta tendentsii rozvytku [Principles of social security law: concepts, signs, types and trends of development]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Pravo»*, 2(14). Retrieved from: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2016/n2/16kvlttr.pdf>. [in Ukrainian]
15. Bolotina, N.B. (2005). *Pravo sotsialnoho zakhystu: stanovlennia i rozvytok v Ukraini* [The right to social protection: formation and development in Ukraine]. K.: Znannia, 2005. 381 s. [in Ukrainian]
16. Tolochko, V.M., & Dolzhnikova, O.M. (2009). *Sotsialnyi zakhyst pratsivnykiv farmatskytychnoi haluzi: metodychni rekomendatsii* [Social protection of workers in the pharmaceutical industry: methodical recommendations]. Kharkiv: NFaU, 2009, 36 s. [in Ukrainian]
17. Tyshchenko, O.V. (2014). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy: teoretychni ta praktychni problemy formuvannia i rozvytku haluzi* [Law of social security of Ukraine: theoretical and practical problems of formation and development of the field]. K.: DP «Print Servis», 2014. 394 s. [in Ukrainian]
18. Kostiuk, V.L. (2015). Konstytutsiini pryntsyvy prava sotsialnoho zabezpechennia ta prava osib z invalidnistiu: problemy ta perspektyvy [Constitutional principles of social security law and the rights of persons with disabilities: problems and prospects]. Aktualni problemy sotsialnoho prava: zbirnyk materialiv uchashykyv vseukrainskykh sotsialnykh prohram (zakhodiv) VHOI «Instytut reabilitatsii ta sotsialnykh tekhnolohii» u 2014 r. / Za zahalnoi redaktsiiei M. I. Inshyna, V. L. Kostiuka, V. O. Popeliushka. K.: PVHOI «IR ST Ukraina». S. 22-30. [in Ukrainian]
19. Harasymiv, T.Z. (2004). *Pravo sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy (Zahalna chastyna)* [Law of social security of Ukraine (General part)]. Drohobych : Vydavnycha firma «Vidrodzhennia», 240 s. [in Ukrainian]
20. Tatarenko, H., Kiselyova, E., Tovt, T., Yedeliyev, R., & Melnyk, T. (2022). Formation of labor relations in crisis situations: legal regulation of the EU and Ukraine. *Jornal of interdisciplinary. Ad Alta: JOURNAL OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH*. VOL. 12 Issue 2, special XXXL, 79-85. [in English]
21. Bibik, N.V. (2019). *Sotsialna vidpovidalnist: konspekt lektsii dlia studentiv usikh form navchannia za spetsi. 051 Ekonomika; 071 Oblik i opodatkovannia* [Social responsibility: synopsis of lectures for students of all forms of special education. 051 Economics; 071 Accounting and taxation]. Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 2019. 69 s. [in Ukrainian]